

AMERİKAN BOARD'IN
(AMERICAN BOARD OF COMMISSIONERS FOR FOREIGN MISSIONS)
KARADENİZ VE ÇEVRESİNDEKİ TEŞKİLATLANMASI

*Gülbadi ALAN**

ÖZET

1810 yılında Boston'da kurulmuş olan Amerikan Board misyonerlik örgütü kısa süre içinde birçok ülkede faaliyete başlamıştır. Çalışmalara başlamasının ilk yıllarında Osmanlı ülkesi bu cemiyet için özel bir öneme sahip olmuş ve 1820 yılında ilk Bord misyonerleri Osmanlı ülkesine ayak basmıştır. Bu cemiyete bağlı olarak çalışan misyonerler, Osmanlı topraklarına ayak bastıktan sonra, ülkenin neredeyse tamamına yakınında din, eğitim, sağlık vb. alanlarda, düzenli bir teşkilat yapısı içerisinde, yoğun bir faaliyet yürütmüşlerdir. Bu şekilde faaliyet yürüttükleri bölgelerden biri de Karadeniz ve çevresi olmuştur. Karadeniz ve çevresindeki yerleşim yerleri gerek istasyon gerekse dış-istasyon olarak, başta Batı Türkiye Misyonu olmak üzere, Doğu Türkiye Misyonu ve Avrupa Türkiyesi Misyonu sınırları içerisinde yer almışlardır.

Anahtar Kelimeler: Amerikan Board, Osmanlı, Türkiye Misyonu, Karadeniz

Giriş

Amerikan Board cemiyetine bağlı olarak çalışan misyonerler, Osmanlı topraklarına ayak bastıktan sonra, ülkenin neredeyse tamamına yakınında din, eğitim, sağlık vb. alanlarda, düzenli bir teşkilat yapısı içerisinde, yoğun bir faaliyet yürütmüşlerdir. Bu şekilde faaliyet yürüttükleri bölgelerden biri de Karadeniz ve çevresi olmuştur. Burada yürütülen faaliyetlerin içeriği,

* Yrd. Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi.

özellikleri araştırılmayı bekleyen konular arasındadır. Ayrıca Amerikan Board'ın Karadeniz ve çevresinde yürüttüğü faaliyetlerin ulaştığı coğrafi sınırlar ve bu sınırlar içerisinde önem verdiği yerleşim yerleri, teşkilatlanma yapısı ve bu yapının esaslarının neler olduğu üzerinde araştırma yapılması gereken konular arasında yer almaktadır.

Bu konuyla ilgili araştırma yaparken özellikle *Karadeniz ve çevresi* tabiriyle ne anlatılmak istendiğinin açık bir şekilde ortaya konması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, *Karadeniz ve çevresi*; Ukrayna, Kırım, Rusya, Gürcistan, Abhazya, Türkiye, Romanya ve Bulgaristan ile çevrili, 461.000 km²'lik bir alanı kaplayan denizin etrafındaki 8.350 kilometrelik kıyı şeridinde yer alan yerleşim yerleri için mi kullanılmalıdır? Eğer bu şekilde ele alınırsa, Karadeniz'de kıyısı olan yerleşim yerleri tamamen dikkate alınmalıdır¹. Yoksa bu tabir, bugün Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin coğrafi bölge taksimatına göre -doğu, orta batı olmak üzere- *Karadeniz Bölgesi* olarak isimlendirilen bölgede yer alan iller için mi kullanılmalıdır?² *Karadeniz ve çevresi*'nin tanımının yapılması ve sınırlarının belirlenmesi, Amerikan Board cemiyetinin teşkilatlanma esaslarının ortaya konmasından sonraya bırakılması doğru olacaktır.

1-Amerikan Board'ın Teşkilatlanma Esasları ve Osmanlıdaki Uygulamaları

Kuruluş tarihinden itibaren Amerikan Board cemiyetinin; çalışma düzeni, teşkilatlanma esasları, cemiyete bağlı görevlilerin sorumlulukları, hatta yapılacak toplantıların şartları ve içeriğinin ne olması gerektiği hakkında kurallar belirlenmiş ve bu kurallar cemiyetin tüzüğünde açık bir şekil-

¹ Bugün Karadeniz'de kıyısı bulunan iller; Artvin, Bartın, Düzce, Giresun, İstanbul, Kastamonu, Kocaeli (İzmit), Kırklareli, Ordu, Rize, Sakarya, Samsun, Sinop, Trabzon, Akyar (Kırım), Batum, Burgaz, Köstence, Odessa, Varna'dır. Hatta bir adım daha ileri gidilecek olursa, Karadeniz kıyısında bulunan limanlar da önemlidir. Bugün itibarıyla Karadeniz'in belli başlı limanları şöyledir: Bulgaristan'da Ahtopol, Albena, Nesebar, Balchik / Balçık, Emona, Golden Sands, Rusalka, Primorsko, Pomorie, Obzor, Sozopol, Sunny Beach, Kiten, Sveti Vlas; Rusya'da Anapa, Novorossiysk, Sochi/Soçi, Tuapse; Kırım'da Alupka, Alushta / Aluşta, Eupatoria / Gözleve/Kezlev, Theodosia / Kefe, Yalta, Sudak, Gurzuf, Koktebel; Gürcistan'da Batumi / Batum, Chakvi, Kobuleti, Kvariati, Gonio, Ureki; Romanya'da Costineşti, Jupiter, Mamaia, Mangalia, Neptun, Olimp, Saturn, Vama Veche, Venus; Abhazya'da Gagra, Pitsunda; Ukrayna'da Odessa / Hacıbey ve Türkiye'de Giresun, Sinop, İnebolu, İstanbul, Rize, Samsun, Sinop, Şile, Trabzon'dur.

² Bugün için Karadeniz Bölgesi'nde yer alan illerimiz: Amasya, Artvin, Bolu, Çorum, Giresun, Gümüşhane, Kastamonu, Ordu, Rize, Samsun, Sinop, Tokat, Trabzon, Zonguldak, Bayburt, Bartın, Karabük ve Düzce'dir.

de dile getirilmiştir³.

Amerikan Board tüzüğünde belirtildiğine göre cemiyete bağlı misyonerlerin faaliyetlerini yürütmede kullandıkları idarî teşkilâtlanmada -dinî ve eğitim alanındaki çalışmalar başta olmak üzere- sağlık, yayın ve yardım alanında yürütülen bütün çalışmaların yürütüldüğü temel bölgeye *misyon* denilmiştir. *Misyon*, Amerikan Board'ın tüzük, yönetmelik, kural ve teamüllerine uygun olmak şartıyla özyönetim esasına dayalı örgütsel bir birimdir. Yani her *misyon* tüzüğünü, yönetmeliklerini ve toplantı iç tüzüğünü, Amerikan Board'ın geliştirmiş olduğu modele göre kendisi yapmak özgürlüğüne sahiptir. Bu manada yürütülecek faaliyetlerin temel birimi *ülke* değil *misyon*dur. Bu çerçeveden bakıldığında, bir ülkede birden fazla *misyon* oluşturmak mümkündür. Osmanlı ülkesindeki çalışmalar, 1860 yılına kadar bazı değişiklikler gösterse de bu tarihten itibaren beş *misyon* bölgesi etrafında teşkilâtlandırılmıştır.

Amerikan Board'ın tüzüğünde bir *misyon* içerisinde bulunması gereken görevliler ve bunların sorumluluklarının ne olması gerektiği açıkça belirtilmiştir. Bir *misyon* bölgesinde:

-Toplantılarda oturumları yönetmek ve toplantı kurallarını daimi surette muhafaza etmekle yükümlü bir başkan,

-Yıllık toplantı esnasında sunulan bütün verileri kaydedecek, misyona ait mektup ve dokümanları dosyalar halinde saklayacak, misyonun resmî yazışmalarını yönetecek ve gönderilmek üzere *misyona* ait tablosal verileri hazırlayıp bir yıl sonra kontrol edilmek üzere bunların birer kopyalarını da saklayacak bir sekreter,

-Merkeze sunulmak üzere altı ayda bir ve *misyona* sunmak üzere yılda bir kere Amerikan Board'a ait fonları, onunla ilişkili cemiyetlerin bütçelerini ve istasyonlarda bulunan miktarları kaydedecek iki veznedar⁴,

-Cemiyet tüzüğünde belirlenmiş olan basın-yayın işlerini yürütmek, *misyona* ait *istasyonlar* tarafından onaylanmış olan basın-yayın malzemelerini onaylamak, istasyonların önerdiği yayın gereçlerini kontrol etmek, istasyon tarafından önerilen malzemenin basımının gerekliliği konusunda tereddütte kaldığı durumlarda konuyu merkeze danışmak için bir yayın komitesi,

³ Amerikan Board cemiyetinin tüzüğü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (PABCFM), *Reel 522*, No:535-545.

⁴ Osmanlı Devleti'ndeki uygulamada, para havalesi işlemlerinin daha rahat yürütülmesi ve kolaylaştırılması için iki veznedarın görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bunlardan biri İstanbul'da, diğeri de Antep'de bulunmak zorundadır. Bkz. PABCFM, *Reel 522*, No:535-545.

-*Misyonlarda* faaliyet gösteren yatılı okul, lise veya ruhban okulu gibi eğitim kurumlarının harcamaları, disiplin kuralları ve öğrenci kabul şartları gibi işler dahil olmak üzere genel yönetimlerinden sorumlu bir mütevelliler heyeti⁵,

-İstasyonlarda bulunan misyon kütüphanelerindeki kitapların tamamına ait bir katalog oluşturmak ve *misyon* sekreterine *misyondaki* kütüphane işleriyle ilgili rapor sunmaktan sorumlu bir kütüphaneci,

-Yıllık toplantılar arasındaki süre zarfında *misyon* adına karar verme yetkisine sahip, alınan herhangi bir kararı bütün *istasyonlara* bildirmek ve seçilmiş olduğu yıl boyunca yapılanların raporunu yıl sonundaki yıllık toplantıya sunmakla yükümlü bir geçici komite,

-Bütün bu faaliyetleri denetleyecek iki denetçi bulunmalıdır.

Ayrıca her *misyon*, yapılan çalışmalarını gözden geçirmek ve *misyonla* ilgili yeni düzenlemeler yaparak istasyonların ihtiyaçlarını belirleyip bunlara çözümler üretmek üzere, tüzükte belirtilen şartlar çerçevesinde, her yıl düzenli olarak yıllık toplantılar yapmakla yükümlü tutulmuştur. Bu toplantılarda *misyonun* bütçesi görüşülmekte, istasyonlara atanacak misyonerlerin ataması yapılmakta, istasyonların merkezlerinden talepleri gündeme getirilmekte, Amerikan Board merkezine önerilecek konular belirlenmekte ve bir önceki yılın çalışmaları değerlendirilmektedir. Toplantılarda kararlar *oy çokluğu* esasına göre alınmakta ve *misyon* bölgelerinde yer alan *istasyonlar* da çalışan sayısı ve büyüklükleri nispetinde üyeye temsil edilmektedir.

Misyonlar, alt idare birimleri olarak, bir misyoner tarafından idare edilen *istasyonlara* ayrılmışlardır. Genelde *istasyon* örgütlenmesinin merkezi şehirler olarak seçilmektedir.

Tüzükte, *istasyonların* görev ve imtiyazları da açık bir şekilde belirlenmiştir. Buna göre her istasyon; öncelikle diğer misyon bölgeleri ve istasyonlarla iletişim kurma görevini yürütecek bir sekreter atamalı ve istasyona ait sorunları sekreteri vasıtasıyla misyon sekreterine sunmalı; kendi bölgelerinde yıl boyunca meydana gelen olumlu-olumsuz her türlü olayı, bölgesel gelişmeleri ve tablosal verileri çift nüsha halinde, birisi misyonerlik merkezine (Missionary House) diğeri ise misyon arşivine gönderilmek üzere, rapor etmeli; çalışmalar için yerli yardımcılar oluşturmalı ve bunların maaşlarını

⁵ Bu tür eğitim kurumlarının bulunduğu istasyonlardaki üyeler, aynı zamanda bu kurumların mütevellileri olarak kabul edilirler. Eğitim kurumlarının yöneticileri, kurumlarının harcamaları, disiplin kuralları ve öğrenci kabul şartları gibi konular hakkında mütevelli heyetine danışmalı ve mütevelliler aracılığıyla *misyona* yıllık rapor hazırlamalıdır. PABCFM, Reel 522, No:535-545.

da kendi fonlarından ödemeli; kendi bölgesindeki yardımcıları, basın-yayın ve eğitim çalışmaları gibi dallarda yapılmış olan harcamaları, açıklamalarıyla birlikte gelecek takvim yılı için veznedar aracılığıyla misyona sunmalı; görevli kütüphanecileri vasıtasıyla kendi kütüphanelerine yıl boyunca eklenmiş olan kitaplar dahil bütün kitapların kataloğunu çıkarmalı ve bunların yaklaşık değerlerini belirten bütçe verileriyle birlikte misyon kütüphanesine sunmalı; kendi bölgelerindeki kitap satış ve dağıtımını düzenlemeli ve kitap satışından elde edilen gelirleri masraflar çıktıktan sonra misyon veznedarına teslim etmeli; bütün çalışma, alışveriş ve muamelelere ilişkin kayıtları düzenli bir şekilde tutmalıdır.

Örgütlenmenin en alt basamağını, çevre bölgelerde yaşayan insanlara hizmet ulaştırmak amacıyla *istasyonlara* bağlı olarak kurulan *dış-istasyonlar* oluşturmaktadır. Bunlar karar almak veya politika belirlemekten ziyade, kasaba ve köylerde yerli Hıristiyan ahaliden bir yardımcının idaresinde, *istasyonlar* tarafından alınan kararları uygulayan birimlerdir⁶. Ancak bağlı buldukları *istasyonlardaki* misyonerlerin buralara karşı bazı sorumlulukları yerine getirmesi gerekmektedir. Bu sorumlulukların en önemlisi, misyonerlerin kendi *istasyonlarına* bağlı *dış-istasyonlara* yapacakları düzenli ziyaretlerdir. Bu ziyaretler esnasında *dış-istasyonlarda* yürütülen çalışmaların denetlenmesi, buradaki Protestan cemaatinin sorunlarının dinlenmesi ve bu sorunlara imkanların elverdiği ölçüde çözümler üretilmeye çalışılması, buradaki cemaate Protestanlık mezhebi adına vaazlar verilmesi misyonerlerin en temel görevleri arasında yer almıştır⁷. Ancak yaşanan siyasî gelişmeler, bazı doğal afetler vb. durumlar nedeniyle her zaman bütün dış istasyonlara eşit şekilde daimî hizmetler vermek pek mümkün olmamıştır. Her şeye rağmen hedefi Protestanlık mezhebine yeni taraftarlar kazandırmak olan ve her yıl düzenli olarak yapılmaya çalışılan *dış-istasyon* ziyaretleri; bölge halkının Protestanlığa olan ilgisinin boyutu, bölgenin demografik ve coğrafik yapısı

⁶ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları)*, Arba Yayınları, İstanbul 1989, s.51-54; Seçil Akgün, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820-1914)", *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. V, Ankara 1986, s.2127. Ayrıca Amerikan Board'ın Osmanlı ülkesindeki teşkilatlanması için bkz. İdris Yücel, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005.

⁷ Osmanlı ülkesindeki uygulamaya baktığımızda, devletin içinde bulunduğu siyasî şartlar, bazı doğal afetler vb. durumlardan dolayı misyonerler bu ziyaretlerini düzenli bir şekilde gerçekleştirememiştir. 1880 yılında Merzifon istasyonuna bağlı *dış-istasyonlardan* ancak beşine düzenli ve yeterli biçimde ziyaretler yapılmış ve bahsedilen hizmetler götürülebilmektedir. PABCFM, *Reel 589*, No:385.

hakkında önemli istatistiksel bilgiler edinilmesini mümkün kılmıştır. Amerikan Board, faaliyette olduğu bölgelerde gelecekte yürüteceği politikalarını bu bilgiler neticesinde belirlemiş ve yön vermiştir.

İşleyişinden teşkilatlanmasına, çalışanlarının görev dağılımından sorumluluklarına böylesine sistematik bir yapıya sahip olan Amerikan Board, yeni *istasyon* ve *dış-istasyonlarını* da bazı kurallara göre oluşturmuştur. Yeni bir *istasyon* kurmanın en önemli şartı, *istasyon* haline getirilecek olan yerleşim yerinde misyonerlere yardım edecek yerli yardımcıları bulabilmek ve bu yardımcıları vasıtasıyla bir Protestan cemaati oluşturabilmektir⁸. Bu noktada bir çok yöntem denenmiştir. Ama bu yöntemlerden en önemlisi ev ziyaretleri vasıtasıyla yapılan dinî propagandalar olmuştur.

Bu şekilde öncelikle merkez *istasyonda* gerekli alt yapı çalışmaları tamamlandıktan sonra, düzenlenen bölgesel turlarla, gerekli şartların mevcut olduğuna kanaat getirilen yerleşim yerleri (özellikle kasaba ve köyler), *dış-istasyon* haline getirilerek örgütlenmeler oluşturulmuştur. *Dış-istasyon* oluşturmanın en önemli şartı, halkın misyonerlere karşı yaklaşım tarzının olumlu olmasıdır. Halkın arasına girilerek onların Protestanlığa karşı ilgileri ölçülmeye çalışılmış, olumlu görüşün çıkması durumunda *dış-istasyon* teşkil edilmesi hususunda karar verilmiştir⁹. Böyle bir yolun takip edilmesine gerek duyulmadan, köy yada kasaba halkının kendi talebiyle kurulan *dış-istasyonlar* da olmuştur¹⁰.

Dış istasyonlar oluşturulurken göz önünde bulundurulmuş bir diğer nokta yerel halk arasında bulunan azınlık nüfustur. Amerikan Board misyonerleri Osmanlı topraklarında özellikle Rum ve Ermeni nüfusun yoğun olduğu yerlere ayrı bir ilgi göstermiş ve buralarda sürdürülen faaliyetler bölgesel

⁸ Osmanlı ülkesinde yürütülen faaliyetlerde yerel yardımcıların, Osmanlı'nın Hıristiyan tebaası arasından seçilmesine dikkat edilmiştir. İlerleyen yıllarda bu seçimde Hıristiyan cemaat içerisinde Protestanlık sempatisini taşıyan olma şartı ön plana çıkmaya başlamıştır. İlk dönemlerde yerel yardımcı bulmakta oldukça güçlük çekilmesine rağmen, Osmanlı Devleti bünyesinde bir Protestan cemaatinin oluşmasıyla birlikte Amerikan Board adına işler daha kolay hale gelmiştir. Bununla birlikte özellikle *dış-istasyonlarda* istihdam edilen yerli yardımcıları *papaz, vaiz, öğretmen* ve *diğer yardımcıları* adı altında görevlendirilmişlerdir. İlk dönemlerdeki güçlüklerin aşılmasıyla birlikte yerli eleman sayısı giderek artmış ve 1910 yılına gelindiğinde Amerikan Board'ın Osmanlı ülkesinde istihdam ettiği yerli eleman sayısı 1100'ün üzerine çıkmıştır. William Strong, *The Story of the American Board*, the Pilgrim Press, Norwood 1910, s. 496-497.

⁹ Konuyla ilgili Kayseri örneği için bkz. Gülbadi Alan, "Amerikan Board'ın Kayseri İstasyonu Teşkilatlanması", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri 2003.

¹⁰ Batı Türkiye Misyonu'nun bir istasyonu olan Kayseri'ye bağlı Zincidere'de halk arasında toplanmış olan imzaların, buranın *dış-istasyon* haline getirilmesinde etkisi büyük olmuştur. Alan, *a.g.m.*, s. 44.

olarak daha da yoğun bir hale getirilmiştir. Zamanla Ermenilerin asıl hedef kitle haline gelmesiyle birlikte Ermeni nüfusun bulunduğu büyük küçük birçok yerleşim yerlerinde *dış-istasyonlar* teşkil edilmiştir. Aynı şekilde 1870 yılında açılmış olan Avrupa Türkiyesi Misyonu'nda da Bulgarlar hedef alınmıştır.

Osmanlı topraklarına 1820 yılının henüz başlarında ayak basan Amerikan Board misyonerleri, bu teşkilatlanma esasları çerçevesinde, 1835'te burada üç *misyön* oluşturmuşlardır. Bunlardan birincisi belli başlı *istasyonlar*ı Beyrut, Sidon, Abeih ve Tripoli olan *Suriye/Filistin Misyonu*'dur. Bu misyonda çalışmalar, 1870 yılına kadar Amerikan Board'a bağlı olarak sürdürülmesine rağmen, aynı yıl bir başka Protestan misyoner örgütü olan ve İngiltere'ye bağlı olarak faaliyet yürüten *Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church* örgütüne, bir sözleşme ile devredilmiştir¹¹. İkincisi *İstanbul Misyonu*'dur. Misyoner Goodell'in İstanbul'da bir istasyon açmakla görevlendirilmesi sonucunda 1831 yılında tek istasyonlu bir *misyön* olarak teşkilatlandırılmıştır¹². Üçüncü *misyön* bölgesi İzmir, Bursa, Trabzon ve Sakız Adası'nın istasyonlarını oluşturduğu *Küçük Asya Misyonu*'dur. Ancak 1839 yılında *İstanbul Misyonu* ve *Küçük Asya Misyonu* birleştirilerek, *Türkiye Misyonu* olarak isimlendirilmiştir. Ancak 1849 yılında misyonun ismi *Ermeni Misyonu* olarak değiştirilmiş ve İstanbul, İzmir, Bursa, Trabzon, Erzurum ile Antep şehirleri bu *misyönün* merkez istasyonlarını teşkil etmiştir.

1856 yılında Osmanlı ülkesindeki bu teşkilat yapısı tekrar değiştirilmiş ve *Ermeni Misyonu*; *Kuzey Ermeni Misyonu* ve *Güney Ermeni Misyonu* olmak üzere yeniden ikiye ayrılmıştır. *Kuzey Ermeni Misyonu* sınırları içerisinde İstanbul, İzmir, Trabzon, Erzurum, Tokat, Sivas, Kayseri, Arapkir, Harput ve Bahçecik merkez *istasyonları* ve bu istasyonlara ait 30 kadar dış istasyon yer almıştır¹³. *Güney Ermeni Misyonu*'na ait *istasyonlar* ise Antep, Maraş, Urfa, Antakya ve Halep şehirleri olarak belirlenmiştir. 1857 yılı rakamlarına göre bu merkez istasyonlarına bağlı 12 *dış-istasyon* teşkilatlandırılmıştır¹⁴.

1860 yılı, Amerikan Board'ın Osmanlı ülkesindeki teşkilatlanma yapısına son şeklini verdiği yıldır. Aynı yıl cemiyetin Harput şehrinde yaptığı

¹¹ Sözleşmede, bölgede Amerikan Board adına çalışan misyonerlerin de yeni örgüt bünyesine katılması kararlaştırılmıştır. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. A. L. Tibawi, *American Interests in Syria 1800-1901*, Clarendon Press, Oxford 1966.

¹² Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy 1810-1927*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1969, s.9.

¹³ PABCFM, *Reel 522*, No:27.

¹⁴ PABCFM, *Reel 522*, No:46.

yıllık toplantıda alınan karar neticesinde Anadolu'da yürütülen çalışmalara, üç misyon bölgesi çerçevesinde teşkilatlandırılmıştır¹⁵.

Yeni teşkilatlanma çerçevesinde; Trabzon'dan Mersin'e doğru çekilecek bir hattın batısında kalan bölge *Batı Türkiye Misyonu* olarak adlandırılmıştır. *Batı Türkiye Misyonu*'na ait istasyonlar İstanbul, İzmir, Bursa, İzmit, Merzifon, Kayseri, Sivas ve 1885 yılından sonra Trabzon olarak belirlenmiştir. Sivas'ın güneyinden Mersin ve Halep'e çekilen doğrular içerisinde kalan bölge ise *Merkezî Türkiye Misyonu* şeklinde teşkilatlandırılmış ve buraya ait istasyonlar ise Maraş, Adana, Antep ve Haçin olarak belirlenmiştir. Bahsi geçen iki bölgenin doğusunda kalan ve Harput, Erzurum, Van, Bitlis ve Mardin istasyonlarını kapsayan bölge ise *Doğu Türkiye Misyonu* olarak isimlendirilmiştir.

Osmanlı ülkesindeki teşkilatlanmaya son nokta 1871 yılında konmuştur. Bu yıl Eski Zagra'da yapılan toplantı ile *Avrupa Türkiyesi Misyonu* organize edilmiştir. Bu misyon bölgesinde temelde dört istasyon tesis edilmiş ve *misyondaki* çalışmalar, bu istasyonlar vasıtasıyla yönlendirilmiştir. Bunlar Bulgaristan'da bulunan Samokov ve Filibe, Makedonya bölgesinde bulunan Manastır ve Selanik istasyonlarıdır.

Amerikan Board'ın teşkilatlanma esasları ve Osmanlı Devleti'nin sınırları göz önünde bulundurulduğunda, *Karadeniz ve çevresi* tabiri, hem 8.350 metrelik Karadeniz kıyı şeridinde yer alan yerleşim yerleri hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin coğrafi taksimatında *Karadeniz Bölgesi* olarak tanımlanan alan içinde yer alan yerleşim yerlerini kapsayacak şekilde tanımlanmalıdır. Bu şekildeki bir tanımlama ve sınırlandırmada, Amerikan Board'a bağlı misyonerlerin, Osmanlı ülkesinin *Karadeniz ve çevresinde* yer alan topraklarından nerelere kadar gidebildikleri daha açık bir şekilde görülebilecektir.

2-Amerikan Board'ın Karadeniz ve Çevresindeki İstasyon ve Dış-istasyonları

Amerikan Board'ın teşkilatlanma esasları çerçevesinde, hem *Karadeniz*'de kıyısı olan hem de Türkiye'nin idarî teşkilatlanmasında *Karadeniz Bölgesi*'nde bulunan şehirlerden zaman zaman *istasyon* olarak teşkilatlan-

¹⁵ Aslında bu tarihlere kadar geçen süre Amerikan Board'ın Osmanlı ülkesinde henüz altyapı oluşturmaya çalıştığı dönemdir ve bundan dolayı misyonlar sürekli değişim ve yenilenme içerisindeydi. Aynı şekilde bu yıllarda, Board'ın hedeflerinde de zaman zaman değişiklikler olmuştur. 1860 yılından sonra ise teşkilatlanmanın ana iskeletinde büyük değişiklik olmamıştır, ancak cemiyetin hedeflerinde bazı değişimler devam etmiştir.

dırılan iller; İstanbul, İzmit (Kocaeli), Trabzon, Tokat şehirleri ve bugün yine Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Merzifon kazasıdır. Yine *Karadeniz* kıyısında bulunan bazı şehirler de başka istasyonlar içerisinde *dış-istasyonlar* olarak yer almıştır. Bunlar da Burgaz, Sakarya, Samsun, Ordu, Rize, Sinop, Giresun, Kastamonu şehirleridir. Ancak bu merkezlerin *dış-istasyonlar* olarak yer aldıkları iller *Karadeniz* veya *Karadeniz Bölgesi* ile ilgisi olmayan yerleşim yerleri olduğu görülmektedir. Bunun en güzel örneği birer *istasyon* merkezi olan Erzurum, Sivas ve Filibe şehirleridir.

Bu noktadan hareketle öncelikle *istasyon* olarak teşkilatlandırılmış olan merkezler ve bu merkezlerde yürütülen faaliyetler hakkında -yeraldıkları *misyon* bölgeleri dikkate alınarak- bilgi verilecek, arkasında da yine yer aldıkları *misyon* bölgeleri dikkate alınarak başka bölgelerde bulunan *istasyonların* sınırları içerisinde bulunan *Karadeniz*'le ilgili yerleşim yerleri ve bağlı oldukları *istasyonlar* üzerinde durulacaktır.

Karadeniz ve çevresindeki yerleşim yerleri gerek *istasyon* gerekse *dış-istasyon* olarak, başta *Batı Türkiye Misyonu*¹⁶ olmak üzere, *Doğu Türkiye Misyonu* ve *Avrupa Türkiyesi Misyonu* sınırları içerisinde yer almışlardır. Konunun daha kolay anlaşılabilmesi için misyon bölgeleri esas alınacak, daha sonra bu misyon bölgeleri içerisindeki istasyon merkezleri ve bunlara bağlı *dış-istasyonlar* incelenecektir.

3-Batı Türkiye Misyonu ve Karadeniz

Gerek yüz ölçümü gerekse nüfus bakımından en büyük *misyon* bölgesi olan *Batı Türkiye Misyonu*'nun sınırları içerisinde kalan istasyonlar İstanbul, İzmir, Bursa, Trabzon, İzmit, Merzifon, Kayseri ve Sivas'tır. Bunlardan Trabzon ve İstanbul *Karadeniz* sahillerinde yer alan birer istasyonlardır. Merzifon da doğudan batıya uzanan *Karadeniz Bölgesi*'nin merkezinde yer alan bir istasyondur.

a-İstanbul İstasyonu

Amerikan Board misyonerleri tarafından Karadeniz ve çevresinde ilk oluşturulan istasyon, 1831 yılında misyoner William Goodell tarafından kurulan İstanbul *istasyonudur*. Aslında Goodell şehre ilk gelen Protestan misyoneri değildir. 1630'da şehre gelen ve hayatını burada kaybeden bir Alman

¹⁶ *Karadeniz ve çevresinde yer alan istasyon ve dış-istasyonların* büyük bir kısmı, *Batı Türkiye Misyonu*'nun sınırları içerisinde yer almıştır.

misyoneri, 1657'de bir İngiliz misyoneri olan Mary Fisher şehre ilk gelen Protestan misyonerleri arasında sayılabileceklerden en önemlileridir. Bu misyonerleri Rum Kilisesi için 1740'da şehre gelen Morovyanlar takip etmiş, ardından da 1754'de Amerikalı Christian Hocker, misyonerlik faaliyetleri için Osmanlı sultanından ve sadrazamdan bazı izinler talep etmiştir. İstanbul'un şehir olarak merkezlik yaptığı ilk misyon bölgesi de Amerikan Board'a ait değildir. 1819'da *Church Missionary Society*'e (*Kilise Misyoner Cemiyeti*) ait *Akdeniz Misyonu* İstanbul'da kurulmuş fakat bundan iki yıl sonra politik sakıncaları nedeniyle kapatılmıştır¹⁷.

Şehre ilk gelen Amerikan Board misyoneri de Goodell değildir. Board misyonerlerinden Jonas King 1826'da, Josiah Brewer 1827'de şehre gelmiş¹⁸, ancak Yunan isyanları dolayısıyla şehirden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu iki misyoneri 1830 yılında Anadolu gezileri esnasında kısa süreliğine de olsa şehre gelen Eli Smith ve H. G. Otis Dwight takip etmişlerdir. Ancak İstanbul *istasyonundaki* teşkilatlanma Goodell'in şehre gelişiyile beraber şekillenmeye başlamıştır.

İstanbul, Amerikan Board'ın belki de en geniş sınırlara ulaşan *istasyon* merkezlerinden biri olmuştur. Buraya bağlı bir çok şehir, teşkilatlanma ağının geliştirilmesiyle birlikte birer *dış-istasyon* iken *istasyon* merkezleri haline gelmişlerdir. İzmit, Kayseri, Bahçecik bu merkezlerden bazılarıdır. Çok geniş bir coğrafi sınıra sahip olan İstanbul *istasyonu*, Amerikan Board tarafından aşağıdaki *dış-istasyonlar* bünyesinde teşkilatlandırılmıştır¹⁹:

1831: İstanbul

1842: İzmit

1846: Adapazarı

1849: Rodosto

1850: Kayseri

1853: Edirne, Demirtaş, Bahçecik (Bardezag)

1856: Kütahya, Bilecik, Üsküdar

1859: Yenişehir

1860: Bandırma

1875: Sakaryazerk, Ortaköy

¹⁷ Charles T. Riggs, "History of Constantinopol Station", *Centennial of Constantinopol Station*, İstanbul 1931, s.51.

¹⁸ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.36.

¹⁹ PABCFM, *Reel 517*, No:8; *Reel 522*, No:6, 12, 14, 19, 21, 29, 32, 41; *Reel 585*, No:5, 16; *Reel 588*, No:171, 182, 190, 212, 226; *Reel 596*, No:258, 279, 373; *Reel 607*, No:173, 262, 460; *Reel 617*, No:360.

- 1876: İçme, Keremet
 1877: Çanakkale, Çorlu
 1880: Samatya, Sarıca (Langa)
 1882: Pera
 1886: Gedikpaşa, Sapanca
 1890: Kasımpaşa
 1898: Kumkapı
 1907: Boyacıköy

Bu istasyonlar haricinde, 1834 yılında kurulmuş²⁰ olan Bursa merkez istasyonu 1852 yılında İstanbul'a bağlı bir dış istasyon haline getirilmiştir. Ancak 1862'de tekrar merkez istasyon haline getirilmiştir²¹. İstanbul'a bağlı olarak oluşturulan istasyonlardan Kayseri 1854, İzmit 1861'de merkez istasyonu olmuştur. Yukarıdaki liste haricinde, 1885'de müstakil istasyon haline gelen Trabzon da 1857'de bir yıllığına İstanbul'a bağlanmıştır.

İstanbul *istasyonuna* bağlı bazı *dış-istasyonlar* ise belli bir zaman sonra mevcut *dış-istasyonlardan* birisinin merkez haline getirilip çevresindeki *dış-istasyonların* buraya bağlanmasıyla İstanbul istasyonundan ayrılmıştır. Önceden İstanbul'a bağlı olan Demirtaş, Kütahya, Bandırma, Bilecik ve Balıkesir 1862'de Bursa istasyonuna; Bilecik ve Adapazarı, İzmit istasyonuna bağlanmıştır. Ancak 1874'de İzmit'in yeniden dört yıllığına İstanbul'a bağlanması nedeniyle buraya bağlı Ovacık, Tamluk, Kurtbelen, Armash, Çengiller, Haksal, Hunciler, Nurköy ve Şaksak *dış-istasyonları* İstanbul istasyonunun denetimine geçmiştir.

b-İzmit İstasyonu

İzmit 1842 yılında İstanbul'a bağlı bir dış istasyon olarak faaliyete başlamıştır²². Kuruluş tarihinden 1856 yılına kadar İstanbul'a bağlı bulunan İzmit, daha önce kendisi gibi İstanbul'a bağlı bir *dış-istasyon* olan ve 1856 yılında merkez *istasyona* dönüştürülen Bahçecik'e bağlanmıştır. 1861 yılına kadar Bahçecik *istasyonunun* denetimi altında faaliyet gösteren İzmit *dış-istasyonu* 1861'e gelindiğinde merkez istasyon haline getirilmiş ve Bahçecik merkez *istasyonu* İzmit'e bağlı *dış-istasyon* konumuna getirilmiştir. İzmit, merkez *istasyon* haline getirildikten 13 yıl sonra 1874 yılında tekrar İstanbul'a bağlı bir *dış-istasyon* haline getirilmiştir. Bu durum dört yıl devam etmiş ve 1878'de tekrar merkez *istasyon* haline getirilen İzmit'in

²⁰ PABCFM, *Reel 522*, No:21.

²¹ PABCFM, *Reel 582*, No:12.

²² PABCFM, *Reel 517*, No:13.

durumu, bu tarihten itibaren bir daha değiştirilmemiştir.

Amerikan Board'ın Anadolu'daki teşkilatlanmasında, belki de durumu en çok değişikliğe uğrayan şehirlerden olan İzmit *istasyonunun* denetimi altında faaliyet göstermiş olan *dış-istasyonlar* ve kuruluş tarihleri şöyledir²³:

- 1846: Adapazarı
- 1853: Bahçecik (Bardezag)
- 1857: Ovacık
- 1859: Tamluk, Kurtbelen
- 1870: Haskal, Çengiler, Armaş
- 1871: Nurköy, Şaksak
- 1872: Uncular
- 1876: Keremet
- 1879: Arslanbey, Akhisar, Kartısı
- 1880: Norkeni
- 1884: Sadoğan
- 1886: Sapanca

Yukarıda adı geçen İzmit *istasyonuna* bağlı olarak faaliyet göstermiş olan *dış-istasyonlardan* Bahçecik, Adapazarı, Ovacık, Tamlık ve Keremet sonradan *dış-istasyon* olarak İzmit'e bağlanmış yerlerdir. Bahçecik, Adapazarı ve Keremet, İstanbul *istasyonuna*, Ovacık ve Tamlık ise Bahçecik *istasyonuna* bağlı olarak kurulmuş *dış-istasyonlardır*. Bu *dış-istasyonlardan* Bahçecik 1861, Adapazarı 1861, Ovacık 1861, Tamlık 1861 ve Keremet 1880 yılında İzmit merkez *istasyonuna* bağlanmışlardır.

c-Merzifon İstasyonu

Amerikan Board'ın *Karadeniz Bölgesi*'nde, İstanbul *istasyonundan* sonra kurdukları en önemli istasyon, Merzifon'dur. Amerikan Board misyonerleri, şehirde ilk istasyonlarını 1852 yılında kurmuşlardır²⁴.

Amerikan Board misyonerlerinin Merzifon'a ilk ayak basmaları 1830 tarihinde gerçekleşmiştir. Amerikan Board yetkilileri, 1830 yılında Anado-

²³ PABCFM, *Reel 522*, No:31, 40; *Reel 582*, No:80; *Reel 588*, No:145, 154, 158; *Reel 596*, No:339, 356.

²⁴ PABCFM, *Reel 617*, No:17; *Reel 596*, No:377; William Eleroy Curtis, *Around the Black Sea*, Hodder and Stoughton, George H. Doran Company, New York 1911, s.16; Grabill, *a.g.e.*, s.15. Merzifon ve çevresinde Amerikan Board'ın yürüttüğü faaliyetler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alan, Alan, *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kayseri 2002. (Bu çalışma *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji* adıyla Türk Tarih Kurumu'nda baskıdadır.)

lu'da iyi bir araştırma yapmak için Eli Smith ve Harrison Gray Otis Dwight²⁵ adlı iki misyoneri görevlendirmiştir. Bu iki misyoner yapılan tavsiyeler üzerine araştırma gezilerine, Anadolu'nun iklim yapısını göz önünde bulundurarak yaz aylarına doğru İzmir'den 26 Mayıs 1830 tarihinde başlamışlardır. Bu iki gezgin misyonerin ifadesiyle, gezilerinin amacı, *kendi ülkelerinde Ermenilerin durumunu tahkik etmek*²⁶ şeklinde açıklanmıştır. Rev. Smith gezileri güzergahında devam ederken 29 Mayıs günü Merzifon ovasına geldiklerini, Anadolu'nun eski taksimatının sınırlarını tam bilmediklerini, ancak Paphlagonya'yı terk edip Galatia sınırından geçip Pontus'a girdiklerini, on iki saatlik bir yolculuk ve çok az uykuyla geçen bir geceden sonra da Merzifon'a sabırları tükenmiş bir halde ulaştıklarını yazmıştır. Şehir hakkında kısa da olsa bir bilgi veren Smith, bir şehirden ziyade kasaba görüntüsünde olan Merzifon'un antik Phazemon şehri olduğunu, edindiği bilgilere göre kasabada 5.000 hanenin mevcut olduğunu, bu hanelerden 1.000 kadarının Ermenilere geri kalanın da Türklere ait olduğunu ifade etmiştir²⁷.

Merzifon'da misyoner çalışmalarının başlaması diğer merkezlere göre biraz farklı bir şekilde cereyan etmiştir. 1833 yılında Merzifon'dan bir şahıs Beyrut'a gitmiştir. Buradan içeriğinin ne olduğunu bilmediği birkaç dinî risale ve kitap almış ve bunların hepsini okumuştur. Beyrut'a yaptığı bu ziyaretten birkaç yıl sonra, yaptığı başka bir yolculuk esnasında bir Amerikan Board misyoneri ile karşılaşmıştır. Misyoner ile sohbeti sırasında onun öğretisi ile okudukları arasındaki benzerliği fark etmiş ve bunun üzerine dinî ibadetlerini misyonerinki gibi yapmaya başlamıştır. 1851 yılında başka bir Amerikan Board misyoneri olan Mr. Powers da Merzifon'u ziyaret ettiği sırada bu şahıs ile karşılaşmıştır. 8 Nisan 1851 yılındaki bu karşılaşmayı Mr. Powers; Merzifon'da Protestan olarak bilinen iki şahıs ile karşılaştığını, bunlardan birinin daha önceden hiç misyoner görmediğini, hatta Protestan din adamları tarafından verilen vaaz dahi duymadığını, bu eksikliği gidermek için buraya birilerinin gönderilmesi gerektiğini²⁸ vurgulayarak anlatmıştır. Tek bir kişi de olsa Amerikan Board misyonerlerinin Merzifonlular ile ilk teması bu şekilde gerçekleşmiştir.

Mr. Powers bu ziyareti esnasında Merzifon'da misyonerlik çalışma-

²⁵ Eli Smith, *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H. G. O. Dwight in Armenia: Including a Journey Through Asia Minor and into Georgia and Persia with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, Vol.I, Published by Crookes and Brewster, New York 1833, s.89.

²⁶ Smith, *a.g.e.*, s.43-44.

²⁷ Smith, *a.g.e.*, s.89-90.

²⁸ PABCFM, *Reel 597*, No:66.

larına başlamıştır. Ancak kısa bir zaman sonra, yürüttüğü faaliyetlerden dolayı Osmanlı hükümetince tutuklanmasına rağmen, düşünce ve çalışma sisteminde herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Tam aksine salıverilmesinden hemen sonra Merzifon'da misyoner yerleşimi için ayrıntılı araştırma ve çalışmaları daha hızlı bir şekilde harekete geçirmiştir²⁹.

Mr. Powers'in yaptığı araştırmalar neticesinde iki misyoner, Mr. Sutphen ve Mr. Bliss, Merzifon'da yürütülecek çalışmalar için buraya gönderilmişler ve 1852 yılında Merzifon'da bir misyoner istasyonu kurmuşlardır. Buradaki çalışmaların sürekli ve kalıcı bir hale getirilmesi için gönderilen bu misyonerlerden Sutphen, 1852 yılında³⁰ hayatını kaybetmiştir³¹. Bu olay Merzifon'da başlatılan misyoner çalışmaları için olumsuz olmuştur. Ancak Mr. Bliss çalışmalarına devam etmiştir. Fakat o da Merzifon'a geldiğinin daha ilk günlerinde misyoner çalışmaları haricinde kafasını meşgul edecek başka sorunlarla uğraşmaya başlamıştır.

Mr. Bliss Merzifon'a geldiğinde, kasaba sakinlerinden Surepoğlu Estepan'ın evini üç buçuk yıllığına kontratlı olarak kiralamış ve parasını peşinen ödeyerek ailesiyle birlikte buraya yerleşmiştir. Ancak yine Merzifon ahali-sinden Danyeloğlu Ohannes, Mr. Bliss'in kiraladığı bu evde hissesi olduğunu iddia ederek, herhangi bir mahkeme kararı olmadan şehir müftüsünün izniyle, burada halihazırda ikâmet eden Mr. Bliss'in iznini almadan evin bazı odalarını tahta perdelerle ikiye bölmüştür. Böylece Mr. Bliss, kira parasını dahi peşin verdiği evin bir kısmını kullanamaz hale gelmiştir³². Bu gelişmeler üzerine Mr. Bliss olaydan kendi hükümetini haberdar etmiştir. Amerikan hükümeti, İstanbul'daki Sefareti aracılığıyla 18 Nisan 1852 tarihinde olayla ilgili olarak, Osmanlı hükümetine şikayetlerini bildirmiş ve Danyeloğlu Ohannes'in haksız olarak yaptırmış olduğu tahta perdenin kaldırılması, bu olay hakkındaki dava sonuçlanıncaya değin, Mr. Bliss'in kiralamış olduğu evinde rencide edilmeden oturması gerektiğini belirten bir mektup yazmıştır.

²⁹ Strong, *a.g.e.*, s.198.

³⁰ Enderun Kitabevi'nin sahibi ve aslen Merzifonlu olan Sayın İsmail Özdoğan ile 1999 yılında yaptığım bir görüşme esnasında bana, kendisinin Merzifon'da bir mezar taşı bulduğunu, taşın kösesinden kırık olduğunu, üzerinde de *...Native of... Sweden, New York, U.S.A., Who death of Merzifon (Marsovan) October 9th 1852 Age:27 year* yazdığını anlatmış ve bu taşın şu anda Merzifon Belediyesi Taş ve Mermer Atölyesi'nde bulunduğunu ifade etmiştir. Daha sonra atölyeyi ziyaretim esnasında bu taşın resimleri çekilmiştir. Mr. Sutphen'in ölüm tarihi ve Amerikalı olması hasebiyle bu taşın onun mezar taşı olduğu ihtimali kuvvetle muhtemeldir.

³¹ PABCFM, *Reel 582*, No:554.

³² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR.MKT.)*, Belge No:47/78.

Bab-ı Ali, Amerikan sefaretinin isteği doğrultusundaki emrini Amasya mutasarrıfına bildirmiştir. Ancak bundan bir sonuç alınamaması üzerine, Amerikan hükümeti Merzifon kazasında bulunan Amerikan vatandaşlarının resmî işleriyle ilgilenmek için şimdiye kadar bir memur atanmadığını belirterek, iki devlet arasında devam eden barış ve dostluğa binaen Mr. Bliss'in davasıyla ilgilenmek için Mösyö Fulo isimli bir Amerikan vatandaşını tayin etmiştir³³.

Bütün bu gelişmelere rağmen Mr. Bliss'in davası 1853 yılına kadar bir çözüme ulaşamamıştır. Bu yıl içerisinde Surepoğlu Estepan ve Danyeloğlu Ohannes'in arasındaki davanın sonuçlanmasıyla³⁴ beraber Bliss'in de davası bir neticeye bağlanmıştır. Ohannes'in ev üzerinde hakkı olduğu için, Mr. Bliss'e evin iki hissesi için Estepan ile, bir hissesi için de Ohannes ile kira kontratı yapması gerekliliği belirtilmiş ve Amasya mutasarrıflığına da uygulamanın bu yönde yapılması için emir verilmiştir³⁵.

Bu kargaşa içinde Merzifon'daki misyonerlik faaliyetlerini sürdüren Mr. Bliss, Amerikan Board kararıyla 1856 yılında İstanbul'a nakledilmiştir. Bu gelişme ile birlikte Merzifon istasyonu için kısa sürecek yeni bir dönem başlamıştır. Bu tarihten sonra Amerikan Board Merzifon'da sürekli olarak görev yapacak bir misyoner bulunduramamış ve buradaki çalışmalar bir süreliğine Anadolu'daki diğer istasyonların denetimi altına bırakılmıştır. (1856 ve 1857 yıllarında Tokat'a bağlı bir *dış-istasyon* haline getirilmiştir. 1858,1859 ve 1860 yıllarında ise Yozgat'a bağlı bir *dış-istasyon* konumundadır. 1861 yılına gelindiğinde merkez *istasyon* haline getirilen Merzifon'a bu yıl Amasya, Samsun, Hacıköy ve Zile *dış-istasyonları* bağlanmış ve bu tarihten sonra şehir, *Batı Türkiye Misyonu*'nun önemli bir merkezi haline gelmiştir. Ancak bu aksamaların, bölgede yürütülen çalışmaları olumsuz etkilediğini gören Amerikan Board, Merzifon'da yerleşik olarak görev yapacak bir misyoner ihtiyacını oldukça şiddetli bir şekilde hissetmeye başlamıştır³⁶.

³³ BOA, *HR. MKT.*, Belge No:62/39.

³⁴ Mr. Bliss'in kiraladığı ev beş hissedir ve bu hisselerin üçü Danyeloğlu Ohannes'in, iki hissesi de Surepoğlu Estepan'in mülküdür. Kendi hissesini Mr. Bliss'e kiraya veren Estepan, kendi payının Bliss'in ikametine yeterli gelmediği gerekçesiyle Ohannes'in payından bir hisseyi dahi kontrat ile Amerikalı misyonere kiraya vermiştir. Bu arada Ohannes'in hissesinde de başka bir kiracı bulunmaktadır ve bu kiracının rahatlığı için Ohannes kendi hissesini tahta perde ile ikiye bölmüştür. BOA, *HR. MKT.*, Belge No:99/65. Bu davayla ilgili ayrıca bkz. Alan, *a.g.t.*

³⁵ BOA, *HR. MKT.*, Belge No:99/65.

³⁶ PABCFM, *Reel 582*, No:554.

Dönem dönem *Batı Türkiye Misyonu* içerisinde önemli bir merkez haline gelen, *Karadeniz Bölgesi*'nde ise Amerikan Board'ın faaliyette bulunduğu en önemli merkez olan, hatta bu bölgedeki Board çalışmalarının merkezi olarak nitelendirebileceğimiz Merzifon *istasyonu* bünyesinde oluşturulan *dış-istasyonlar* ve açılış tarihleri aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir³⁷.

- 1852: Merzifon
- 1853: Hacıköy
- 1856: Amasya
- 1859: Zile
- 1861: Samsun
- 1862: Vezirköprü, Çarşamba, Avkat
- 1863: Altkat Hacıköy
- 1865: Bafra
- 1866: Ünye
- 1867: Hasköy, Çorum
- 1868: Çeskur, Kapıkaya
- 1869: Yenice
- 1871: Herek
- 1874: Azaboğlu, Çakmak, Kurşunlu
- 1876: Sinop, Gümüş, Kestenegiriş
- 1879: Yağbasan
- 1880: Fatsa, Tosya, Çankırı
- 1884: Kastamonu, Dereköy
- 1886: Alaçam, Ulupınar, Kavak
- 1900: Dikili

Bağlı bulunan dış istasyonların sayısından da anlaşılacağı üzere Merzifon istasyonu Batı Türkiye Misyonu'nda oldukça önemli bir rol oynamıştır. Hemen her yıl bünyesine yeni bir dış istasyon ekleyerek kuruluşundan son dönemine kadar oldukça aktif bir rol oynayan Merzifon istasyonuna en son katılan dış istasyon Dikili olmuştur.

³⁷ PABCFM, *Reel 522* No:21, 27; *Reel 582* No:13, 16, 25, 34, 40, 49, 58, 66, 79; *Reel 588* No:144, 153, 172, 199, 246; *Reel 596*, No:257, 354. Bazı *dış-istasyonların* kuruluş tarihleri için belgeler arasında farklar vardır. Meselâ Kastamonu için 1880-1885, Çarşamba için 1862-1865, Gümüş için 1875-1878, Amasya için 1856-1862, Azaboğlu için 1874-1878, Bafra için 1865-1880, Çarşamba için 1862-1885, Fatsa için 1880-1886, Hacıköy için 1853-1863, Zile için 1859-1863 tarihleri verilmektedir. PABCFM, *Reel 596*, No:386, 394, 414; *Reel 617*, No:187, 217.

d-Sivas İstasyonu ve Tokat

Amerikan Board'ın 1850'deki yıllık toplantısında Tokat, Sivas, Amasya ve Merzifon'un daha önceden kurulan Trabzon istasyonunca idare edilmesi karara bağlanmıştır. 1854'te ise Tokat, Kayseri ile birlikte *Kuzey Ermeni Misyonu*'nun bir merkez istasyonu haline getirilmiştir³⁸. Ancak 1862'de Sivas istasyonuna bağlanmıştır. Yani Tokat, 1854-1861 yılları arasında merkez *istasyon* olarak faaliyet göstermiştir.

Sivas istasyonunun merkez itibariyle *Karadeniz Bölgesi* ile bir ilgisi yoktur. Ancak Tokat ile birlikte buraya bağlı bazı yerleşim yerleri *Karadeniz Bölgesi* sınırları içerisinde yer almaktadır. Aslında Sivas, *Ermeni Misyonu* bünyesinde 1850 yılında bir *dış-istasyon* olarak kurulmuştur. 1853-1854 yılları arasında buradaki çalışmalar, Arabkir merkez *istasyonuna* bağlı olarak devam ettirilmiş ve 1855 yılında Amerikan Board tarafından bir merkez *istasyon* konumuna getirilmiştir. Sivas'ın merkez *istasyon* olmasından sonra buraya bağlı olarak faaliyet göstermiş olan *dış-istasyonlar* ve bunların kuruluş tarihleri aşağıdaki şekildedir³⁹:

- 1852: Divrik
- 1850: Tokat
- 1855: Sivas
- 1856: Gürün
- 1857: Sincan
- 1858: Zara, Ulaş
- 1862: Karahisar
- 1868: Todorog
- 1869: Munculuk
- 1871: Pangorah
- 1872: Darende
- 1873: Stanirol
- 1875: Niksar
- 1877: Aşadeh
- 1879: Endires
- 1886: Yenice
- 1887: Kangal, Karaeren
- 1898: Tamzara

Bu *dış-istasyonlardan* Sincan, Ulaş, Pangorah ve Stanirol gibi yerleşim

³⁸ PABCFM, *Reel 522*, No:27.

³⁹ P.A.B.C.F.M. *Reel 522*, No:27, 33, 36; *Reel 582*, No:16, 64, 68; *Reel 588*, No:147, 154, 163, 187, 214, 242; *Reel 596*, No:278, 359, 383; *Reel 607*, No:472

yerleri, Amerikan Board raporlarında bir ya da birkaç yıl yer verilmiş ve misyonerlik faaliyetleri istikrarlı bir biçimde sürdürülememiş yerlerdir.

e-Trabzon İstasyonu

Amerikan Board misyonerleri tarafından İstanbul'un doğusunda *Karadeniz Bölgesi*'nde ilk girdikleri ve yerleştikleri yer Trabzon şehri olmuştur. Thomas P. Johnson, ilk Amerikan misyoneri olarak 1835 yılında burada ika-met etmeye başlamıştır⁴⁰. Ancak Board misyonerlerinin Trabzon'a ilk ayak basmaları 1831 tarihinde gerçekleşmiştir. Amerikan Board yetkililerinin, 1830 yılında Anadolu'da iyi bir araştırma yapmak için görevlendirdiği Smith ve Dwight adlı iki misyoner, İzmir'den başlayıp Anadolu içlerine doğru devam eden gezi güzergahlarında Trabzon'a yakın yerleşim yerlerinden Merzifon ve Tokat'a uğramışlardır. Buradan da Erzurum'a, oradan doğuya doğru devam eden yolculukları Kafkasya içlerinde Karabağ'a kadar uzanmıştır. Bu yolculuk esnasında Trabzon'a ancak Karabağ'dan başlayan dönüş yolculukları esnasında uğramışlardır. Ziyaretleri esnasında 150 öğrencisi bulunan bir Ermeni erkek okulunu ziyaret etmişlerdir. İki misyoner, Trabzon'da bir de Rum gramer okulunun bulunduğundan, ancak okulun iki öğretmenin ölümünden dolayı o anda kapalı olduğundan bahsetmektedirler⁴¹. Trabzon ve civarı hakkındaki izlenimlerini Dwight, notlarında uzun uzadıya anlatmış ve bölge halkını *ilerlemeye açık olmaları ve uyanıklıkları ile gerçek Yunan soyundan gelme* olarak tanımlamaktadır⁴².

Bu gezilerin sonucunda misyonerlerin hazırladıkları raporlarda bölge hakkındaki olumlu görüşler nedeniyle, Amerikan Board tarafından Sinop'tan Trabzon'a uzanan *Karadeniz* sahillerinde yer alan bazı şehirler ve iç kesimlerinde Erzurum gelecekte misyoner çalışmaları için önemli birer merkez olarak görülmeye başlanmış ve Amerikan Board misyonerlerinin bölgeden gönderdiği raporlarda bu durum üzerinde özellikle durulmuştur. Raporlarda, Rumlar ve Ermeniler arasında çalışmayı sağlayacak bir misyon merkezi olarak Trabzon'un uygunluğuna ve potansiyeline de özellikle dikkat çekilmiştir⁴³.

Yine Trabzon'da bir istasyon kurulmadan önce buraya uğrayan bir başka Amerikan Board misyoneri, Justin Perkins'tir. Smith ve Dwight'ın yaptıkları yolculuk sonucunda Nasturiler üzerinde çalışılması gerektiği

⁴⁰ James L. Barton, *Daybreak In Turkey*, Boston 1908, s.127; Strong, *a.g.e.*, s.93; Curtis, *a.g.e.*, s.33.

⁴¹ Frank Andrews Stone, *Academies For Anatolia*, New York 1984, s.32.

⁴² Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, Ayraç Yayınları, Ankara 1997, s.197.

⁴³ Augustinos, *a.g.e.*, s.197.

yönündeki tavsiyeleri dikkate alan Amerikan Board, bu işle misyoner Perkins'i görevlendirmiş ve Perkins yolculuğunu, 1833 yılında Trabzon üzerinden Urmiye'ye yapmıştır⁴⁴.

Karadeniz Bölgesi'nde en erken çalışma başlattığı merkez Trabzon olmasına rağmen, buradaki teşkilatlanma çalışmaları, bu şehrin önem sıralamasında Board açısından 1850'li yıllardan sonra birinci sırada yer alamadığını göstermektedir. 1835 yılında *Küçük Asya Misyonu* içerisinde bir istasyon olarak çalışmaların başlatıldığı şehir, 1849 yılına kadar *Türkiye Misyonu*'nun, bu yıldan sonra isim değişikliği nedeniyle *Ermeni Misyonu*'nun bir istasyonu haline getirilmiştir. 1856 yılında *Ermeni Misyonu*'nun ikiye ayrılmasıyla birlikte Trabzon'daki çalışmalar, *Kuzey Ermeni Misyonu* içerisinde bir istasyon olarak devam ettirilmiştir. Ancak Amerikan Board belgelerinde Trabzon hakkında verilen istatistik bilgilerinin takibi sırasında Trabzon'un, 1857'de İstanbul'a, 1859'da da Erzurum'a bağlı bir dış istasyon haline getirildiği görülmektedir. 1860 yılından itibaren, misyon bölgelerinde yapılan düzenleme neticesinde bu şekliyle *Doğu Türkiye Misyonu* sınırları içerisinde kalmıştır⁴⁵. 1859'dan 1885'e kadar Erzurum'a bağlı bir *dış-istasyon* olarak çalışmaların yürütüldüğü Trabzon, 1885 yılında merkez istasyon konumuna getirilmiş ve yine bu yıldan itibaren *Batı Türkiye Misyonu* kapsamına dahil edilmiştir. Bu değişikliğin hemen ardından Trabzon, kendisine bağlı *dış-istasyonları* ile teşkilatlı bir Board istasyonu haline getirilmeye çalışılmış ve bu çerçevede *dış-istasyonlar* açısından Trabzon'un durumu şu şekilde gelişme göstermiştir⁴⁶:

- 1835: Trabzon
- 1868: Ordu
- 1875: Semen
- 1876: Giresun
- 1885: Beyalan
- 1887: Sinanlı
- 1890: Yenipazar
- 1900: Gülköy

Trabzon istasyonunun kuruluşundan, 1859 yılında Erzurum'a bağlanışına kadar geçen süre içerisinde Amerikan Board kayıtlarında buraya bağlı herhangi bir *dış-istasyon* görülmemektedir. Trabzon henüz Erzurum'a ait bir

⁴⁴ Grabil, *a.g.e.*, s.135-136.

⁴⁵ PABCFM, *Reel 676*, No:11, 17, 62, 79, 93, 113, 115; *Reel 680*, No:7, 8, 73; ***Reel 685***, No:100; ***Reel 694***, No:60, 205, 264.

⁴⁶ PABCFM, *Reel 596*, No:341, 343, 352, 388; *Reel 607*, No:183; *Reel 617*, No:190.

dış istasyon iken buraya bağlı olarak oluşturulan fakat Trabzon'un faaliyet alanı içerisinde kalan Ordu, Giresun ve Semen, Trabzon'un tekrar merkez *istasyon* olmasıyla birlikte *dış-istasyon* olarak buraya bağlanmıştır. Trabzon'un merkez *istasyon* oluşundan sonra ise Beyalan, Sinanlı, Yenipazar ve Gülköy *dış-istasyonları* oluşturulmuştur. Amerikan Board misyonerleri yukarıda bahsi geçen çalışma alanlarının haricinde, Trabzon *istasyonu* bünyesinde Giresun'a ait köyler, Gümüşhane ile Rize ve *Lazistan* olarak tabir ettikleri bölgelerde de çalışmalar yürütmüşlerdir.

4-Doğu Türkiye Misyonu a-Erzurum İstasyonu ve Trabzon

Erzurum istasyonu, *Doğu Türkiye Misyonu* sınırları içerisindeki kuruluş tarihi -Trabzon'un istasyon olarak kuruluşu dikkate alınmazsa- en eski olan istasyondur. Amerikan Board'a ait raporlarda ilk olarak 1840 yılında sözedilmeye başlanan Erzurum istasyonundaki çalışmalar, aynı yıl iki Amerikalı eleman ve bir yerli yardımcı ile başlatılmıştır. Amerikan Board misyonerleri, istasyonun kuruluşundan itibaren bir yandan eğitim, din, sağlık gibi alanlarda çalışmalarını yürütmüşler, diğer yandan da teşkilatlanmadaki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Teşkilatlanma açısından Erzurum istasyonunu incelediğimizde buraya bağlı olarak oluşturulmuş *dış-istasyonlar* ve bunların kuruluş tarihleri şu şekildedir⁴⁷:

- 1835: Trabzon
- 1839: Erzurum
- 1853: Humus
- 1860: Çevirme, Haramik
- 1862: Erzincan, Melikhan
- 1867: Elpis, Komatzor
- 1868: Ordu, Şane, Göklü
- 1869: Pert, Heslu, Kaghki, Karakilise, Kars
- 1870: Kozlu
- 1871: Boznaz, Yediveren, Hasdur
- 1872: Hazark, Pakarıç, Karabazar, Beyazıt
- 1875: Semen
- 1876: Giresun

⁴⁷ PABCFM, *Reel 676*, No:11, 17, 62, 79, 93, 113, 115; *Reel 680*, No:7, 8, 73; *Reel 685*, No:100; *Reel 694*, No:60, 205, 264.

1880: Karaköprü, Sınren, Hazlag
1894: Suveren
1897: Esteku
1910: Karaçoban
1880: Houlican
1882: Karakale
1883: Echmiadzin
1885: Bayraktar
1886: Erivan
1888: Ganiköy, Hacıkara, Düşkent, Çamurlu
1889: Baberli
1895: Alexandropol

Yukarıda bahsedildiği gibi Trabzon, 1885'te Erzurum istasyonu bünyesinden çıkarılarak müstakil bir istasyon haline getirilmiş ve *Batı Türkiye Misyonu* içerisinde yer almaya başlamıştır.

3-Avrupa Türkiyesi Misyonu

Edirne'nin batısından başlayarak bugünkü Bulgaristan, Makedonya ve Arnavutluk'u içine alan bir bölgede tesis edilmiş olan *Avrupa Türkiyesi Misyonu*'nda, Amerikan Board tarafından merkez *istasyon* anlamında ilk teşkilatlanmaların oluşturulması Cyrus Hamlin'in 1857 yılında bölgeyi ziyaretinin ardından başlatılmıştır. Bu dönemde Bulgaristan iki ayrı Protestan misyonerlik örgütü tarafından paylaşılmış durumdadır. Buna göre Tuna nehrinin kuzeyinde Methodistlere ait örgüt (*Methodist Episcopal*), güneyinde ise Amerikan Board faaliyet gösterecektir⁴⁸. Methodistler 1857 yılında Balkanlar'ın kuzeyinde Şumnu ve *Karadeniz* sahillerinde yer alan Varna'ya ilk misyonerlerini göndermişlerdir. Aynı dönemde Amerikan Board da bölgede misyonerlik çalışmalarını başlatmıştır⁴⁹. Bu arada *Avrupa Türkiyesi Misyonu*'na ait sahaya sınır olan Edirne şehri 1857 yılında bir merkez *istasyonu* haline getirilmiştir. Edirne *istasyonu* sahip olduğu coğrafi konum dolayısıyla bölgede zamanla açılacak olan istasyonlar için bir köprü vazifesi görmüştür. C. F. Morse, teşkilatlanma amaçlı ilk Amerikan Board misyoneri olarak Edirne'de faaliyete başlamıştır. Kısa süre sonra yine birer Board misyoneri olan Theodore L. Byington, William W. Meriam, James F. Clark ve Henry B. Haskell misyonu takviye amaçlı olarak Morse'ye katılmıştır. Bununla bir-

⁴⁸ Fensham Florence A, Mary I. Lyman, H. B. Humphrey, *A Modern Crusade in the Turkish Empire*, Chicago 1908, s.85.

⁴⁹ Ömer Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, ASAM Yayınları, Ankara 2002, s.106.

likte misyonun ikinci istasyonu olan Filibe şehrinde de çalışmalar başlatılmıştır. Bölgede çok sayıda Müslüman'ın bulunması nedeniyle bunlar da Amerikan Board misyonerlerinin hedef kitlesine dahil edilmişler ve bunun neticesinde Board yetkilileri, *Avrupa Türkiyesi Misyonu*'ndaki istasyonlarda görevli birer misyonerin Türkçe öğrenmesine karar vermiştir⁵⁰. Filibe, Eski Zagra, Soya ve Samokov istasyonlarının kurulmasıyla bölgede başlatılan çalışmalar, Elias Riggs ve Dr. Albert S. Long tarafından Bulgarca'ya İncil tercümeleri, okul kitapları basımı ve gazete yayınlarıyla devam ettirilmiştir⁵¹.

Bütün bu çalışmalar Osmanlı Devleti'nin Avrupa kısmındaki teşkilatlanmasına hız kazandırmış, *Batı Türkiye Misyonu*'nun bir parçası olarak yürütülen çalışmalar, 1869 yılında Samokov'un merkez *istasyon* olarak faaliyete başlamasının ardından iki yıl sonra *Avrupa Türkiyesi Misyonu* adı altında teşkilatlandırılmıştır. 1871'e gelindiğinde Eski Zagra'da yapılan toplantı ile *Avrupa Türkiyesi Misyonu* organize edilmiştir.

Avrupa Türkiyesi Misyonu'nda zaman zaman merkez istasyon konumunda olup daha sonra tekrar dış istasyon haline getirilen yerlerin dışında esas itibariyle 4 *istasyon* tesis edilmiş ve misyon bu istasyonlar vasıtasıyla yönlendirilmiştir. Bunlar Bulgaristan'da bulunan Samokov ve Filibe ile Makedonya bölgesinde bulunan Manastır ve Selanik'tir. Gerekli altyapı hazırlıklarının tamamlanmasının ardından hızlı bir yayılma süreci başlatmak isteyen Amerikan Board misyonerleri bu bölgede ilk dönemde pek de iyi sonuçlar elde edememiştir. Bunun nedeni ise yerli halkın Protestanlığa karşı sıcak bakmaması ve Amerikan Board misyonerlerine karşı cephe almasından kaynaklanmıştır. Nitekim kargaşa ortamı içerisinde misyoner Meriam'ın 1862 yılında vurulup öldürülmesi ve hemen ardından eşinin de aynı şekilde hayatını kaybetmesi, Amerikan Board'ı bölgedeki çalışmalar konusunda bir takım önlemler almaya zorlamış ve neticede Board bölgedeki çalışmalarını azaltmaya karar vermiştir⁵².

Avrupa Türkiye Misyonu için aslında en büyük tehlike, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'dır. Savaş esnasında bugünkü Bulgaristan'ın bulunduğu bölge oldukça karışmış ve Amerikan Board'ın Eski Zagra'daki teşkilatlanması tamamen yerle bir olmuştur. Buna rağmen Samokov istasyonu -özellikle Türk yöneticilerin de yardımlarıyla- ayakta kalabilmiştir⁵³. Savaş sonrasında Bulgaristan'a otonom bir statü verilmesiyle birlikte Amerikan Board

⁵⁰ Turan, *a.g.e.*, s.107.

⁵¹ Fensham, Lyman, Humphrey, *a.g.e.*, s.85.

⁵² Strong, *a.g.e.*, s.212.

⁵³ Strong, *a.g.e.*, s.214.

adına bu bölgede yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem sonrasında yerli Hıristiyan yardımlarının ve yerli liderlerin sayılarının artması Amerikan Board'ın işlerini kolaylaştıran etkenler olmuştur. Bunun yanında Bulgar Protestan cemiyetinin zamanla gelişerek daha işlevsel bir hal almasıyla birlikte misyonerlik faaliyetleri daha etkili olmaya başlamıştır⁵⁴.

Karadeniz ve çevresi açısından *Avrupa Türkiyesi Misyonu*'nda Burgaz'da yürütülen faaliyetler önemlidir. Buradaki faaliyetler, bir merkez *istasyon* olarak değil, Filibe *istasyonuna* bağlı bir *dış-istasyon* olarak devam ettirilmiştir. Bu yüzden bu istasyondaki gelişmeler konumuz açısından önem arz etmektedir.

a-Filibe İstasyonu ve Burgaz

Filibe *istasyonu* Amerikan Board'ın bu bölgeyi çalışma alanına dahil etmesinin hemen arkasından yani Cyrus Hamlin'in bölgeye yaptığı geziden sonra 1859 yılında oluşturulmuştur. Sofya ile Edirne arasında kalan bölgede bulunan Filibe'de faaliyetler, 4 misyoner ve 1 yerli yardımcı ile başlatılmıştır. Bu istasyonda da işler önceleri alışlageldiği üzere daha çok hazırlık çalışmaları şeklinde olmuş, basın-yayın çalışmalarıyla başlayan faaliyetler, yeni eğitim kurumları tesis ederek devam ettirilmiştir.

Filibe istasyonunun kuruluşundan hemen sonra halktan Board misyonerlerine karşı gösterilen tepkiler, yürütülen çalışmalardan kısa süre içerisinde olumlu neticeler alınamamasına sebep olmuştur. Bu da çalışmaların *Avrupa Türkiyesi Misyonu*'nun organize edilmesine kadar ağır bir şekilde ilerlemesine neden olmuş ve nihayet 1870 yılında Filibe, Eski Zagra istasyonuna bağlı bir *dış-istasyon* haline getirilmiştir. 1878 yılında tekrar merkez istasyon haline getirilen Filibe, bu tarihten sonra hep istasyon merkezi olarak kalmıştır.

İlk *dış-istasyonu* 1867 yılında kurulan Tatarpazarcık olan Filibe istasyonuna bağlı diğer *dış-istasyonlar* kuruluş tarihi sırasına göre şöyledir⁵⁵:

- 1859: Filibe, Eski Zagra
- 1867: Tatarpazarcık
- 1870: Yambul, Meriçleri
- 1873: Kazanlık
- 1878: Kayalidere
- 1881: Hasköy, Panaguzište, Yserova

⁵⁴ Strong, *a.g.e.*, s.390.

⁵⁵ PABCFM, *Reel 564*, No:6; *Reel 565*, No:11, 38; *Reel 567*, No:362, 364, 394; *Reel 572*, No:25, 125; *Reel 582*, No:46.

1884: Yeni Zagra, Omarçova
 1889: Kokarca
 1890: Slivin, Purdape
 1891: Abdulari
 1894: Stanimak, Ahmatova
 1895: Altınçay
 1896: Burgaz
 1898: Papaslı
 1900: Karaçay
 1903: Kritçim

Filibe istasyonuna bağlı olarak faaliyet göstermiş olan dış istasyonlardan Eski Zağra, Filibe ile aynı tarihte bir merkez istasyon olarak tesis edilmiş fakat Amerikan Board, şartlar gereği buradaki çalışmaların *dış-istasyon* olarak devam ettirilmesini uygun görmüş ve 1885 yılında Filibe'ye bağlanmıştır. Tatarpazarcık, Yambul, Kazanlık ve Meriçleri *dış-istasyonları* ise Eski Zagra merkez *istasyonuna* bağlı olarak tesis edilmiş ve 1878 yılında Filibe'ye bağlanmışlardır⁵⁶.

Amerikan Board'a ait raporlarda Filibe istasyonunun faaliyet alanı içerisinde 1909 yılı verilerine göre yaklaşık bir milyon insan bulunmaktadır. Filibe istasyonu bu tarihte bu saha üzerinde 17 dış istasyon ile faaliyet sürdürmektedir⁵⁷.

Sonuç

Bütün bu bilgiler ışığında şunları söyleyebiliriz ki; 1820 yılında Osmanlı topraklarına gelen ve çalışmalarına başlayan Amerikan Board *Karadeniz ve çevresinde* de faaliyetler yürütmeye önem vermiş ve bazı merkezlerdeki faaliyetlerine özellikle ağırlık vererek, buralarda teşkilatlanma esaslarına göre *misyona*, *istasyon* ve *dış-istasyonlar* kurmuştur. Ancak bu bölgedeki teşkilat yapısı incelendiğinde, Amerikan Board'ın özellikle Osmanlı ülkesinin Anadolu kısmında kalan *Karadeniz* sahilinde yer alan topraklarındaki faaliyetlerinin daha dikkat çekici olduğu görülmektedir. Ayrıca bu kısımdaki merkezlerde çalışmalar, Avrupa kısmındaki *Karadeniz* sahilinde yeralan topraklarına göre daha erken başlatıldığı görülmektedir.

Karadeniz ve çevresindeki Amerikan Board teşkilatlanması için dikkat çeken başka bir husus da, *istasyon* haline getirilen merkezlerin hemen hep-

⁵⁶ PABCFM, *Reel 564*, No:6.

⁵⁷ PABCFM, *Reel 576*, No:431.

sinin -Merzifon hariç- bugün birer önemli şehir merkezi olmasıdır. Bu da gösteriyor ki, Amerikan Board daha 19. yüzyılın ortalarından itibaren faaliyetlerinin merkezi olarak seçtiği yerleşim yerlerinin, büyük ve önemli şehirlerden olmasına önem vermektedir.

Amerikan Board misyonerlerinin *Karadeniz ve çevresinde*, oluşturdukları bazı *dış-istasyonların* bir kısmı, çok ufak köylerden oluşmaktadır. Buradan, Board misyonerlerinin, kendi çıkarlarının söz konusu olduğu durumlarda, en ücra yerleşim birimlerinde bile teşkilatlanmaya önem verdikleri görülmektedir.

ABSTRACT

American Board, which was organized in 1810 in Boston, started to work over countries by a short time. From the earliest days of the American Board, the Ottoman State held a chief place in its work and the first American Board missionaries came to the Ottoman lands in 1820. These missionaries began to work in educational, health and religious fields as well-organized missions almost around the country and also in the Black Sea region and it's around. Cities and villages in the Black Sea region stated in the Western Turkey Mission, the Eastern Turkey Mission and the European Turkey Mission as a station or out-station

Key words: American Board, Ottoman, Black Sea, Turkey Mission